

EL CRIM DE XÓVAR

Josep V. Font i Ten
Manuel F. Navarro i del Alar
Centre d'Estudis Vallers

La història segons la premsa

El 21 de març de 1927, l'*Heraldo de Castellón*, que aleshores era el diari més important de la província, publicava la notícia d'un assassinat comès a Xóvar deu dies abans, l'11 de març. L'autor confés era Miguel Ten, un empresari que hi tenia una fàbrica de suro (taps i ruscs d'abelles). Xóvar és un poble de la serra d'Espadà, a 15 km per carretera de la Vall d'Uixó, només a 8 en línia recta. El poble es troba voltat de sureres, com tota la serra, i la indústria del suro havia sigut la principal riquesa per als seus habitants. Xóvar és el primer poble castellanoparlant quan anem cap a l'interior. En aquella època tenia 697 habitants, ara en té poc més de 350.

L'assassí, com hem dit, era Miguel Ten, propietari de la fàbrica; la víctima era Antonio Mancilla, treballador seu. Antonio Mancilla era solter i provenia de Jimena de la Frontera, un poble de la província de Cadis. Sembla que el treballador havia reclamat a l'amo uns diners que li havia deixat prèviament, van discutir i finalment l'amo el va matar. Aquell mateix dia, a les deu de la nit, Miguel Ten va carregar el cadàver en una cavalleria i el va dur a la Sima de Fondegulla, on el va tirar. Tot això és el que va confessar a la Guàrdia Civil.

La Sima de Fondegulla és un avenc de més de quaranta metres de fondària situat al llit del barranc de la Basseta. Té una boca relativament estreta i baixa a pic en tota la seua profunditat. Des de temps immemorials i fins fa pocs anys una manera de desfer-se dels animals molestos, vius o morts, era llançar-los en aquest avenc. A hores d'ara hi ha una gàbia que hi impedeix l'accés.

L'endemà, 22 de març, el *Diario de Castellón* també informava d'aquell crim i afegia que Miguel Ten havia ofert a Antonio Mancilla de participar en el negoci i que li pagava les despeses d'estada i manutenció.

Els dies següents la premsa va ampliar la informació. Així se sabé que Antonio Mancilla feia anys que havia deixat el seu poble i que abans de passar a Xóvar havia treballat en una fàbrica també de suro d'Eslida, un altre poble de la serra d'Espadà.

Però sobretot es donaren detalls truculents. Miguel Ten havia partit el cadàver en dues meitats i l'havia ficat en dos sacs per a transportar-lo més còmodament. El jutge ordenà de rescatar el cadàver, però els guàrdies civils no s'atreïren a baixar a l'avenc. Un veí de la Vall d'Uixó, Manuel Esbrí, acceptà l'encàrrec. Lligat amb cordes va baixar. En arribar al fons, trepitjant runa, fang i

Fragment de l'*Heraldo de Castellón* del dilluns 21 de març de 1927. L'*Heraldo* va ser el primer diari que va informar de l'assassinat d'Antonio Mancilla.

HERALDO DE CASTELLON

Diario decano y el de mayor circulación de la provincia
FUNDADOR, PROPIETARIO Y DIRECTOR: JOSÉ CASTELLO Y TABREGA

Lunes 21 de Marzo de 1927

N.º de Correo: 12
N.º de Oficio: 12
Teléfono urbano: 46

PRANQUEO
CONCERTADO

IMPUNTA
Temprado, letra L

SUSCRIPCION
Dos pesetas al mes

OFICINAS
Recullor, Viciana, 14

N.º XXXVII
G.º 11.564

Sucesos del día

CHOVAR

Un crimen

Miguel Ten Beltrán, industrial, tuvo como operario en su fábrica de corcho, a un individuo llamado Antonio Mancilla Racha, de 40 años, soltero, natural de Jimena de la Frontera.

Sobre las nueve horas del día 11 del corriente mes, hallándose trabajando con su operario Antonio Mancilla, en la fábrica de referencia entabló con él fuerte discusión con motivo de una cantidad que le adeudaba al referido Mancilla, degenerando dicha discusión en riña y con un pequeño palo el Miguel le dió al Mancilla un golpe en la cabeza dejándole muerto en el acto.

A las diez de la noche del mismo día 11, metió el cadáver en un saco, lo colocó encima de una caballería de su propiedad y lo condujo al término de Alfondeguilla, arrojándolo a la profunda Cima denominada «Cabanellas», que existe en dicho término municipal.

Esto es lo relatado por el mismo Miguel Tena a la benemérita.

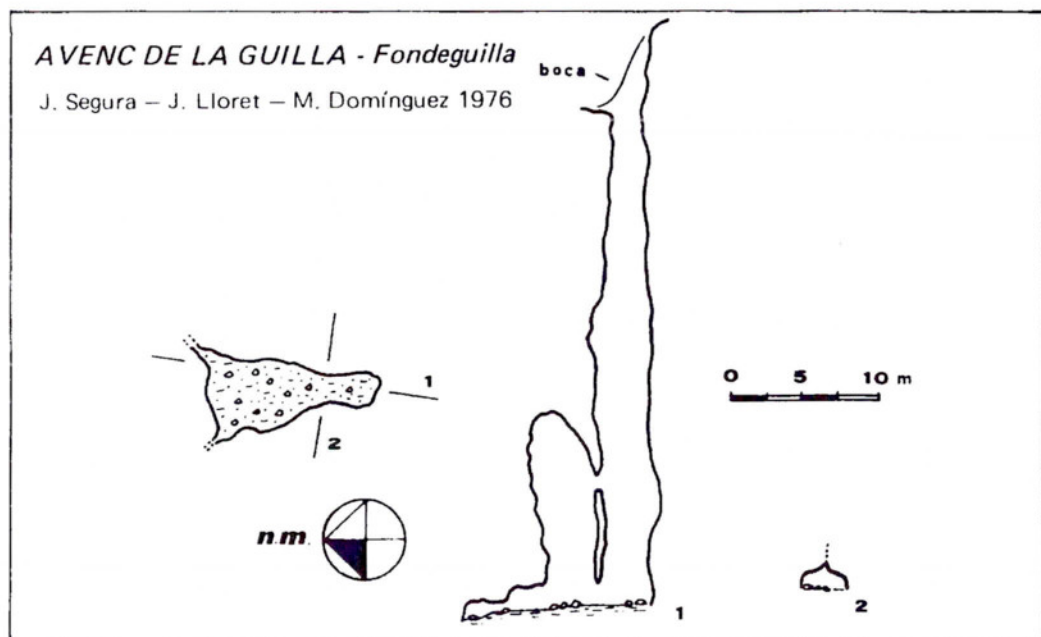
Ha sido detenido y puesto a disposición del señor juez de Instrucción de Segorbe, que se presentó al efecto en el pueblo de Chóvar.

restes de cadàvers, va buscar les despulles d'Antonio Mancilla. Aparentment, hi havia també un esquelet humà, segons el que diu el *Diario de Castellón*:

«[Antonio Esbrí] Pronto descubrió una cabeza, a la que se acercó para reconocerla mejor, observando que se trataba de un esqueleto completo, que no podía ser en manera alguna el cadáver que días antes había sido arrojado.»

Però la qüestió no es torna a tractar.

De sobte va aparèixer un gosset viu que algú havia tirat a l'avenc dies abans. Havia

sobreviscut a la caiguda i s'havia alimentat dels cadàvers del fons. A la fi, Esbrí va trobar les restes d'Antonio Mancilla. No estava en dues meitats, sinó bastant desmembrat, perquè l'assassí havia posat el tronc en una caixa de sabó i el cap i les extremitats en un sac.

Naturalment la notícia s'escampà i la reproduïren els diaris de València, Barcelona i Madrid, sense contrastar les fonts, copiant-la malament i confonent els noms i els detalls. Fins al punt que l'Ajuntament de la Vall d'Uixó publicà un escrit de protesta. L'*Heraldo* de Castelló el reproduí el 28 de març i aclarí que el diari *La Nación* de Madrid havia publicat una notícia titulada "El crimen de Vall de Uxó". Tot seguit desmentia: «Ni el crimen se ha cometido en Vall de Uxó, ni es el criminal vecino de esta ciudad, ni la sima donde fue arrojado el cadáver pertenece al término municipal de la misma, ni desde luego se ha enterrado en su cementerio.»

La història feta cançó

El succés va causar un impacte enorme i va passar a l'imaginari popular. Fins i tot va inspirar una cançó *de canya i cordill*, una mena de romanç de cec que a poc a poc ha anat oblidant-se, però que nosaltres hem pogut encara salvar de l'oblit. Ens la va cantar l'any 2015, Joaquina Calvo Salvador, una veïna de la Vall que tenia 83 anys i que l'havia apresada de son pare. La cançó coincideix bàsicament amb el que diu la premsa però en dona més detalls i presenta algunes discrepàncies. Diu que l'assassinat fou el 10 de març, però la premsa

Topografia de l'avenç de Guilla, més conegut com la *sima* de Fondegulla.

diu l'11; segons la cançó, la víctima tenia 27 anys, mentre que per als diaris en tenia 40; a més, la cançó diu que era de Jerez, quan realment era de Jimena de la Frontera. Tots dos pobles són de Cadis, però separats 135 km. Quant a l'arma homicida, la premsa diu que era un pal però, segons la cançó, era una destrál. Aquesta és la cançó completa:

1
El día diez de marzo
de este próximo pasado
en Chóvar se ha cometido
un horrible asesinato;
en las afueras del pueblo
allí tenía un tal Miguel Ten
una fábrica de corcho,
la cual marchaba muy bien.

2
Ha poco más de dos años
entró allí a trabajar
un tal Antonio Mancilla,
de Jerez muy natural.
Tenía veintisiete años,
muy honrado y complacido,
por sus buenas cualidades
de todos era querido.

3
En Eslida ha trabajado
en espacio de once años,
ganando cuatro pesetas
y además el gasto franco.
Como no tenía vicios,
ha podido ahorrar
mil duros, que colocó
en el monte de piedad.

4
Cuando se marchó a Chóvar
a casa Ten a trabajar,
este estaba enterado
que en el monte de piedad
de Segorbe el Antonio
mil duros llegó a guardar,
los cuales prestó a Miguel
para el negocio ensanchar.

5
Pues de ahora a unos cuantos meses
el negocio no iba mal,
pero Antonio cayó enfermo
y cada día iba más mal;
el cual escribió a su madre
que se encontraba fatal
y quería ir a su lado
a ver si podía curar.

6
El antedicho diez día,
a las siete de la mañana,
el Antonio y el Miguel
tuvieron unas palabras:
Antonio le pidió a Miguel
lo que este le adeudaba
y las cinco mil pesetas
que antes le dejó prestadas.

7
El Miguel, enfurecido,
sin decir una palabra,
le dio a Antonio en la cabeza
un terrible golpe de hacha;
al ver que pedía socorro,
otro hachazo descargó
sobre el desgraciado Antonio,
que al suelo muerto cayó.

8
Una vecina ya anciana
que pedir socorro oyó
se acercó hacia la fábrica
y el criminal que la vio
le hizo señas en la boca
que se callara o, si no,
que también la mataría
como al Antonio mató.

9

Después aquel asesino,
con velocidad atroz,
el cadáver del Antonio
al punto descuartizó:
la cabeza y las piernas
en un corcho las metió
y el cuerpo con los dos brazos
en una caja encerró.

10

Después aquel asesino
a Alфонdegulla marchó
con los restos del Antonio,
que en una burra cargó.
En dicho pueblo en el monte
hay una sima atroz
donde al desgraciado Antonio
el criminal arrojó.

11

Después aquel asesino
a Eslida iba a marchar
a ver si para su fábrica
encontraba un oficial.
Todos al verle le dicen:
«¿A Antonio, qué le ha pasado?»
«Pues se ha puesto un poco enfermo
y a su pueblo se ha marchado.»

12

Pues, ya repuesta del susto
que Miguel le había dado,
la anciana al que encontraba
se lo decía al contado.
El cabo del somatén,
que al momento se enteró,
se marchó al punto a Segorbe
a ver al juez de instrucción.

13

Llamado que fue a Segorbe,
por más que le preguntaban,
con gran cinismo y valor
el hecho a todos negaba;
mas a un guardia que conocía,
muy astuto y muy sagaz,
al verse tan acusado
le declaró la verdad.

14

Se marchó la comitiva
a Alфонdegulla a buscar
a ver si había alguno
para a la sima bajar.
Se ofreció uno del pueblo
pero no sé qué pasó,
parece que tuvo miedo
y al punto se arrepintió.

15

Un hombre que estaba allí,
natural de Vall de Uxó,
llamado Manuel Esbrí,
a bajar se ofreció;
casado, de treinta años,
con mucha serenidad,
se preparó al momento
para a la sima bajar.

16

Sujeto por una cuerda,
con un torno fue bajado
con dos hachas encendidas
que las llevaba en la mano.
Antes de llegar al fondo,
nuestro hombre se asustó
porque del fondo una perra
grandes ladridos le dio.

17

Cuando al fondo de la sima
nuestro hombre allí llegó,
la perra a hacerle caricias
al momento comenzó.
Pues ya repuesto del susto,
todo el punto registró,
se ofreció ante sus ojos
un espectáculo atroz.

18

Allí había cerdos muertos
y cosas que daba horror,
y los restos del Mancilla,
que despedían mal olor,
pues ya hacía once días
que estaban allí encerrados
y le faltaban del cuerpo
algunos grandes pedazos.

19

El valeroso Esbrí
subió los restos humanos;
después subió a la perra,
que el juez había dictado
que, por comer carne humana,
sea muerta al contado
y otra vez su cadáver
en la sima sea arrojado.

20

Al valeroso Esbrí,
por cumplir su cometido,
cincuenta duros le han dado
y un empleo le han ofrecido.
Pues todos le felicitan
por su arrojo y valor,
pronto deseamos todos
le den la colocación.

21

Que Dios acoja en su seno
al desgraciado Mancilla,
cuyos restos se encuentran
allá en Alfondiguilla,
y que la ley castigue
al asesino cruento
y que en todas partes sirva
este ejemplar escarmiento.

A l'hora d'escriure els versos, hem emprat sistemàticament l'ortografia oficial castellana, sense tindre en compte que la nostra informant, sens dubte per influència del seu valencià d'origen, pronunciava sistemàticament amb *v* els imperfets (*encontrava, había, adeudava...*) i, de tant en tant, *sessejava* (*jués, atrós...*). També es notava l'alteració d'alguna expressió. En donem tres exemples. A l'estrofa 1, ella canta «El día diez de marzo de este próximo *ha pasado*», en lloc de «de este próximo *pasado*». A l'estrofa 2, diu «*Un poco más de dos años entró allí a trabajar*», quan sembla més lògic «*Ha poco más de dos años...*». I, a l'estrofa 6, diu «*En antedicho diez días*» per «*El antedicho diez día*», forma que, ordenada més lògicament, seria «El antedicho día diez».

Comentari mètric

Fem una anàlisi succinta de la cançó, comentant les característiques principals dels versos i la música.

Degué ser escrita l'any 1928, perquè comença dient “El dia diez de marzo / de este próximo pasado”, és a dir, de l'any proppassat, i els fets ocorregueren el 1927.

La història està contada en 21 octaves que tenen tots els trets de la poesia popular. Els versos són heptasíl·labs (*octosílabos* en nomenclatura castellana), que és la mesura mètrica que predomina en aquestes composicions, però no és estrany que hi haja irregularitats. En la primera octava, per exemple, ja en trobem dues: al primer vers li falta una síl·laba («El día diez de marzo») i al sisè l'n sobren dues («allí tenía un tal Miguel Ten»). Com que és una obra transmesa oralment, no podem saber si els errors són atribuïbles a l'autor, que és desconegut.

gut, o si hi ha hagut alteracions en algun moment de la transmissió. En qualsevol cas, tant aquestes irregularitats com els contactes vocàlics (sinalefes, hiats, elisions, sinèresis...) el cantant els resol espontàniament ajuntant notes corxeres per a fer negres o, al contrari, descomponent negres en corxeres.

La rima també segueix els esquemes habituals de la poesia popular: els versos parells rimen en assonant i els senars resten lliures. No hi falten els casos de rimes consonants, però no és una exigència. I les estrofes, que, com hem dit, són octaves, a la pràctica es comporten com dos quartets independents, ja que la rima dels primers quatre versos no té relació amb la dels quatre segons. Podríem dir, doncs, que l'esquema és: $-a - a - b - b$. El que dona unitat a l'octava no és la mètrica, sinó la música i, en part, el contingut del text. Diem en part perquè a vegades hi ha una evident unitat d'acció en l'octava però no poques vegades l'agrupació es podria haver fet d'una altra manera.

El caràcter popular de la composició també es fa evident en el tipus de rimes, perquè hi abunden les més "fàcils", que són els temps verbals. N'hem fet el recompte:

Una rima amb pretèrit imperfecte: *preguntaban-negaba* (e-13).

Dos casos d'infinitiu: *guardar-ensanchar* (e-4), *buscar-bajar* (e-14).

Quatre casos de participis: *complacido-querido* (e-2), *pasado-marchado* (e-11), *dado-contado* (e-12), *cometido-ofrecido* (e-20).

Set pretèrits perfets: *descargó-cayó* (e-7), *oyó-vio* (e-8), *metió-encerró* (e-9), *marchó-cargó* (e-10), *pasó-arrepintió* (e-14), *asustó-dio* (e-16), *llegó-comenzó* (e-17).

A més, tenim la paraula *mal* rimant amb ella mateixa: (e-5),

D'altra banda, i ja al primer colp d'ull, criden l'atenció tres repeticions:

Les estrofes 9, 10 i 11 comencen amb «Después aquel asesino».

Les estrofes 19 i 20 comencen quasi igual: «El valeroso Esbrí» i «Al valeroso Esbrí».

A les estrofes 9, 10 i 17 tenim rimes d'un pretèrit perfect amb l'adjectiu *atroz*, amb un ús una miqueta lliure d'aquesta paraula: *velocidad atroz-descuartizó* (e-9), *sima atroz-arrojó* (e-10), *registró-espectáculo atroz* (e-17).

Comentari musical

La cançó està construïda amb compàs 2/4, habitual en les composicions populars, i abraça poc més d'una octava: la nota més baixa és un mi i la més alta és el fa de l'octava següent; això vol dir que la pot cantar bé qualsevol persona que no desafine. La melodia consta tan sols de dues frases, fetes amb la base de dos versos. La primera frase són cinc compassos, que es canten amb els dos primers versos de l'octava, i es repeteix amb els versos tercer i quart. La segona frase melòdica consta d'una primera part preparatòria, cinc compassos, que són els versos cinquè i sisè, i una segona part resolativa de

Joaquina Calvo Salvador, veïna de la Vall d'Uixó que ens va cantar el romanç complet, tal com l'havia après de son pare quan era xiqueta.

cinc compassos per als versos setè i vuitè. Després tota aquesta frase musical, és a dir, el segon quartet de l'octava, es repeteix. La funció d'aquesta repetició és assentar en l'oient el missatge que s'acaba de donar i preparar el cantant per a l'estrofa següent. Mentre repeteix el segon quartet, la memòria del cantant s'activa per al text que ve a continuació.

De la importància d'aquesta funció en podem donar un exemple personal. La darrera vegada que Joaquina Calvo ens va cantar la cançó li vam dir que no calia que repetira els segons quartets: tenia vuitanta-tres anys, estava malalta del cor i cantar li exigia un esforç que volíem estalviar-li. Va començar a cantar i a la segona o tercera estrofa es va entrebancar; va continuar a dures penes confonent, cada vegada més, els versos que corresponien a les primeres i segones frases musicals, fins que es va aturar. Llavors va tornar a començar la cançó, fent les repeticions, i va arribar al final d'una seguida, fatigada però sense problemes de memòria.

Conclusió

L'obra és una bona mostra de la literatura *de canya i cordill* i entronca perfectament amb els romanços que els estudiosos situen en els segles XVII, XVIII i XIX. Tant l'estructura mètrica com la musical són senzilles, perquè, a banda que la formació de l'autor devia ser limitada, les seues pretensions no anaven més enllà d'explicar una història impactant d'una manera que fora fàcil de recordar i repetir.

El crimen de Chóvar

Popular

L'acció transcorre a la frontera de la llengua: les relacions entre assassí i víctima, el crim, la detenció i els interrogatoris es fan a Xóvar, primer poble castellà, i Sogorb; mentre que l'ocultació del cos a l'avenc, el seu rescat i l'enterrament del cadàver són a Fondegulla, darrer poble valencià.

No hi veiem cap característica que faça pensar en un autor catalanoparlant. Una altra cosa és la nostra informant, que, com hem dit adés, distingeix clarament *b/v* i a vegades *sesseja*, però això no té res a veure amb l'autor. L'any 1928, creiem que els catalanoparlants d'aquestes terres capaços de contar en castellà aquesta història eren escassos i haurien escrit una obra més pretensiosa.

Però no deixa de ser una hipòtesi indemostrable.

Partitura que recull els compasos de la melodia del romanç del crim de Xóvar, en la versió interpretada per Joaquina Calvo. La transcripció musical és obra de Josep V. Font.

Localització de les quatre
coves estudiades.